

DOI 10.4467/2543733XSSB.17.013.7259

ANDRZEJ ESSEN

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ZNACZEK POCZTOWY JAKO ŹRÓDŁO IKONOGRAFICZNE

Słowa kluczowe: źródła ikonograficzne, znaczek pocztowy, treść wizerunku, znaczenie społeczne

Pierwsze znaczki pocztowe pojawiły się w XIX wieku w Wielkiej Brytanii, jako nalepki na korespondencję (listy, druki urzędowe, paczki) mające usprawnić funkcjonowanie poczty. Trzeba podkreślić, że wprowadzenie do użytku znaczków zrewolucjonizowało obrót pocztowy, ponieważ dotąd wysyłka przesyłek oficjalną pocztą państwową wyceniana była na podstawie odległości od miejsca nadania do adresata, i opłacana przy odbiorze. Biorąc pod uwagę, że ową odległość określano nie w linii prostej czy zgodnie z biegiem dróg, co byłoby najbardziej logiczne, tylko na podstawie długości trasy, którą przebywał kurier, koszt przesyłek był wysoki. Powodowało to liczne problemy, związane przede wszystkim ze skomplikowanymi obliczeniami kosztów przesyłki, ich wysokością, koniecznością utrzymywania licznego i ociążonego w działaniu aparatu urzędniczego obliczającego taryfy. Pomijamy tu wydatki na konieczny personel pocztowy: kurierów, pocztylionów, obsługę dyliżansów, koni, urzędów, stacji pocztowych itp.¹ Ponadto powszechna zasada płatności za przesyłkę przez adresata powodowała częste konflikty między pocztą a jej klientami, wynikające przede wszystkim z odmowy przyjęcia listu czy paczki. Trzeba też wspomnieć o licznych oszustwach (na szkodę poczty) i korupcji, polegających na funkcjonowaniu tzw. przesyłek zbiorowych, zawierających wiadomość dla wielu adresatów. Pomijam tu masowość przesyłek nielegalnych, czasem nawet przewożonych przez kurierów, które były opłacane „z kamizelki”. Przed 1840 rokiem przedstawiciele biznesu w Anglii otrzymywali większość przesyłek w obrocie pozapocztowym – aż do 70%, co oczywiście zmniejszyło dochody poczty państwowej. Ponadto wzrost poziomu wykształcenia społeczeństwa skutkowało większą liczbą przesyłek (zarówno oficjalnych, jak i prywatnych), co powodowało dławienie się całego systemu².

¹ *Encyklopedia filatelistyki* (dalej: *EF*), PWN, Warszawa 1993, s. 392 i n.

² *Znaczek uczy bawi, uczy kształci*, Ministerstwo Łączności, Warszawa 1960, s. 34.

Reforma poczty brytyjskiej, przeprowadzana od 1837 roku przez Rowlanda Hilla, oparta została na kilku z pozoru nowych pomysłach, które w istocie stosowano już w przeszłości. Po pierwsze Hill przyjął zasadę, że przesyłka winna kosztować jednakowo na terenie całego kraju, bez względu na odległość między nadawcą a adresatem. Po wtóre zaproponował niezwykle niską taryfę pocztową (1 pens za ½ uncjowy list, gdy koszty wysyłki przed reformą wynosiły: 1 pens za 10 mil do 100 mil odległości i kolejny pens za następne 100 mil. A więc list kosztował po reformie 10 razy mniej)³. Po trzecie wreszcie, zaproponował odwrócenie zasady płatności. Według planów Hilla, odtąd za przesyłkę miał płacić nadawca, a nie adresat. Te logiczne i proste rozwiązania stosowane były już w przeszłości w różnych krajach, ale nigdy nie występowały razem w jednym systemie pocztowym i w społeczeństwie państwa przemysłowego⁴. I tak na przykład można zacytować dokument Stefana Batorego z 1583 roku:

Zważając użyteczność poczty od poprzednika naszego najjaśniejszego Zygmunta Augusta zaprowadzonej, tak w rządowych działaniach, jak i prywatnych stosunkach zatwierdzamy ją pod zarządkiem Sebastiana Montelupi, szlachcica florenckiego. [...] Opłatę od listów prywatnych, na pocztę oddanych na 4 grosze ustanawiamy, bez względu na odległość miejsca gdzie listy iść mają⁵.

A więc zasada jednolitej opłaty za przesyłkę pocztową, bez względu na odległość, wnoszonej z góry, ogólnie dostępnej, jest starsza od pomysłów Hilla o 250 lat. Powszechny dostęp do usług poczty zapewniała już poczta zorganizowana przez Franciszka Taxisa za panowania cesarza Maksymiliana I Habsburga w 1516 roku. Zupełną nowością wprowadzoną przez Hilla była forma płatności. Zamiast dotychczas stosowanych lakowych pieczęci, stempli-datowników lub odręcznych notatek urzędników pocztowych na kopertach (określających wagę i koszt listu), opłacanych gotówką przez adresata, lub znacznie rzadziej przez nadawcę w urzędach pocztowych, wprowadzono nalepki. Nalepki, w formie pasków papieru z nadrukiem czy stemplem, bez kleju, były używane wcześniej⁶. Nalepki Hilla jednak miały wizerunek, cenę (określającą wartość owej nalepki) i klej na odwrotnej stronie. Od 6 maja 1840 roku znalazły się w handlu. Klientom poczty znaczków Hilla

³ O. Gross, K. Gryżewski (*Podróże w świecie znaczków*, Szczecin 1987, s. 8) przytaczają inną taryfę: 2 pensy na odległość 80 mil, 4 pensy do 140 mil i 8 pensów ponad 140. Inne dane: list zwykły z Dublinu (Irlandia) do Londynu (ponad 200 mil) kosztował w latach dwudziestych XIX w. szylinga i 3 pensy. The British Postal Museum & Archive, Rowland Hill's Postal Reforms, <http://www.postalheritage.org.uk/page/rowlandhill>, dostęp: 1 VI 2015.

⁴ Zasadę płatności „z góry” i jednolitej ceny wprowadził Jean Jacques Renouard de Villayer, organizator poczty lokalnej w Paryżu w połowie XVII wieku. Za 1 solda za przesyłkę kupowano „billet de port payé” w formie paska z nadrukiem. Nadawca przyklejał je na przesyłce i wrzucał do skrzynki pocztowej, wprowadzonej wtedy do użytku. Poczta ta funkcjonowała w Paryżu około 40 lat. O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 28–29; J. Mackay, *The Guinness Stamps. Facts & Feats*, London 1988, s. 22–23, 73.

⁵ W dokumencie z 29 I 1583 r., w j. łacińskim, król Stefan Batory powierzył zarząd poczty Sebastianowi Montelupi, w: P. Dębowski, *Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, T. VI, z. 2, Lwów 1928, s. 17. O poczcie polskiej w XVI w. zob. też: *400 lat poczty polskiej*, Wydawnictwa Komunikacyjne, Warszawa 1958, s. 13–33. Taryfa 4 grosze za list o wadze poniżej 1 łuta (12,6 grama) była bardzo wysoka. Korzec żyta kosztował wtedy około 16–20 groszy.

⁶ Emisje znaczków pocztowych projektowali: James Chalmers w Anglii w 1834 r. oraz Słoweniec Laurenc Koschier w Austrii w 1836. J. Mackay, op. cit., s. 74; W. Gallert, W. Gruschke, *Lexikon Philatelie*, Berlin 1971, s. 216.

oszczędził wizyt w urzędzie pocztowym. Wystarczyło odtąd kupić znaczek, nakleić na list o wadze ½ uncji (14,1 grama) i wrzucić do skrzynki pocztowej. Obowiązek dostarczenia przesyłki do adresata spoczywał na poczcie⁷. Oznaką wykorzystania pocztowego znaczka był odbity na nim stempel urzędu pocztowego, przyjmującego przesyłkę i ekspediującego ją do adresata. „Kasował” jego wartość i unieważniał funkcję pocztową. Potwierdzał jednocześnie miejsce i czas ekspedycji przesyłki. Można dodać, że przez szereg lat zarówno w Anglii, jak i w innych krajach stosowano dwa rodzaje stempli. Jeden tzw. beznapisowy lub „niemy”, którego zadaniem było zniszczenie znaczka przez zasmarowanie go tuszem, tak aby zupełnie wykluczyć jego powtórne użycie. Drugi stempel, zwykły, przybijano obok znaczka na przesyłce. Określał on datę, a czasem nawet godzinę przyjęcia przesyłki do ekspedycji oraz numer czy symbol urzędu pocztowego, czyli „mówił”. System podwójnych stempli zarzucono w okresie międzywojennym w XX wieku⁸.

Pierwszy znaczek pocztowy, znaczek Hilla, tzw. „penny black”, o nominale 1 pensa, z wizerunkiem królowej Wiktorii, drukowany w arkuszach po 240 sztuk (czyli arkusz miał wartość 1 funta, co znakomicie usprawniało rozliczenia detalistów z pocztą), w doskonały sposób usprawnił obrót pocztowy, wyeliminował nielegalnych pośredników, korupcję i przyniósł poważne dochody poczcie brytyjskiej. Wielokrotnie powiększył obrót pocztowy – z 76 mln przesyłek w roku 1838 do 642 mln w 1864. Pewną uciążliwością dla użytkowników była początkowo konieczność wycinania pojedynczego znaczka z arkusza. Usunięto ją kilkanaście lat później, wprowadzając perforację, czyli „zabkowane” krawędzie znaczka⁹. Można tu dodać, że reforma Hilla, i znaczek „penny black”, wywołała poważne spory zarówno w parlamencie brytyjskim, jak i w publicystyce i prasie. Pojawiły się głosy, że używając znaczków, klienci poczty (liżąc odwrotną stronę znaczka z klejem) mogą zarazić się różnymi chorobami (np. dżumą czy cholera), podnoszono i dyskutowano problem możliwej obrazy majestatu w momencie odbijania stempla pocztowego na obliczu Jej Królewskiej Wysokości królowej Wiktorii, której wizerunek znajdował się na znaczku. Określeń „niedorzeczność”, „absurd”, „zwariowany wynalazek” używano często w polemice w sprawie reformy poczty i znaczka¹⁰. Jednakże reakcja opinii publicznej była znamienita. Perspektywa znacznego potania

⁷ W połowie maja 1840 r. w sprzedaży pojawił się znaczek o wartości 2 pensów z identycznym wizerunkiem jak penny black, ale koloru niebieskiego. J. Mackay, op. cit., s. 74.

⁸ Stosowano wiele rodzajów stempli w okresie przedznaczkowym. Chodzi tu o stemple w pierwszym okresie po pojawieniu się znaczków, czyli około połowy XIX w. – EF, s. 522 i n.; E. Hadaś, *Rozważania i refleksje na temat znaczka pocztowego*, [w:] *Podstawy wiedzy o poczcie i filatelistyce. Podręcznik dla potrzeb Studium Filatelistyki*, pod red. Z. Wiatrowskiego i P. Drzewieckiego, PZF, Bydgoszcz–Ciechocinek–Warszawa 2008, s. 118–119.

⁹ E. Hadaś, op. cit., s. 117; O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 13–15. Wprowadzony do obrotu w 1854 r. znaczek „penny red” był pierwszym znaczkiem z perforowanymi krawędziami. Wizerunek monarchini nie został zmieniony.

¹⁰ Poważnie rozważano możliwość obrazy majestatu nie tylko przez przybicie stempla na obliczu królowej Wiktorii na znaczku, ale także podczas „całowania, a raczej ślinienia pleców Jej Królewskiej Mości”, podczas zwilżania odwrotnej strony znaczka przed przyklejeniem na kopercie. O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 31–32. Aby uniknąć obrazy majestatu króla Obojga Sycylii Ferdynanda II, stosowano w 1859 r. stempel „niemy”, zwany girlandowym, w kształcie ozdobnej ramki, która odbita na znaczku otaczała z trzech stron oblicze monarchy, nie brudząc jego twarzy tuszem. W. Grallert, *Erdball ohne Grenzen. Ein Buch von der Post*, Urania Verlag, Leipzig, Jena, Berlin, 1963, s. 283–284; J. Mackay, op. cit., s. 74; EF, s. 524; W. Goszczyński, *Filatelistyka współczesna*, Libra, Warszawa 1990, s. 89.

usług pocztowych skłoniła użytkowników poczty do zaangażowania się w toczącą się dyskusję. Do parlamentu wpłynęło około 2 tys. petycji, podpisanych przez 2 mln osób popierających zmiany. Zasady reformy Hilla i jego nalepka, czyli pierwszy znaczek, stały się wzorem dla reform poczty w innych krajach. „Penny black” był w użyciu kilka dziesięcioleci, wydrukowano go w liczbie 68 mln sztuk, bez żadnych zmian. Reforma poczty brytyjskiej zbiegła się z ekspansywnym rozwojem kolei żelaznych. W 1846 roku parlament zatwierdził 262 projekty budowy nowych linii, co spowodowało „gorączkę kolejową” (railway mania). Przesyłki pocztowe przewożone koleją dochodziły do adresatów szybciej i częściej, a cały dotychczas istniejący system został przebudowany tak, aby był zgodny z nowoczesnymi środkami transportu¹¹.

Nowe zasady funkcjonowania poczty i formy płatności zostały dość powszechnie przyjęte w innych krajach. W 1843 roku znaczki pocztowe wprowadziła do obrotu Brazylia oraz kantony: Genewa i Zurych w Szwajcarii (pierwszy znaczek konfederacji wydano w roku 1848), a w 1847 USA. W 1849 roku odnotowujemy emisje pierwszych znaczków w Bawarii, Hanowerze, Belgii i Francji. Rok później w Austrii, Hiszpanii, Prusach. W roku 1851 Dania, Sardynia, Badenia i Kanada wydają swoje pierwsze znaczki, a w latach następnych: Holandia, Luksemburg, Państwo Kościelne (1852), Portugalia (1853), autonomiczna Norwegia (1855), Szwecja oraz Finlandia (1856), Rosja (1857), Sycylia (1859) i Grecja (1861)¹². Swoje pierwsze znaczki emitowały w tym czasie także państwa Ameryki Łacińskiej. Najwcześniej, po Brazylii, Chile (1853), dalej Urugwaj, Meksyk (1856), Peru (1857), Argentyna (1858), a znacznie później Ekwador (1865) i Boliwia (1866)¹³. Znaczki państw azjatyckich drukowano nieco później. Pierwszy znaczek perski pojawił się w roku 1870, japoński w 1871, a chiński w 1878¹⁴.

Znaczek, będący nową formą opłacania przesyłek, stał się wzorem dla przyjęcia podobnego rozwiązania także poza pocztą, w procedurach administracyjnych i skarbowych. Używano także znaczków dla specjalnych zastosowań. Na przełomie XIX i XX wieku, w miarę rozwoju tej formy płatności, możemy wyróżnić kilka rodzajów znaczków pocztowych. Najważniejszą grupą są tu znaczki opłaty, wśród których wyróżniamy emisje zwyczajne (dla obsługi ruchu pocztowego), okolicznościowe (emitowane w celu wyróżnienia jakiegoś faktu, czy osoby), lotnicze, dobroczynne (łączyły funkcję pocztową z kwestą na cele społeczne). Drugą grupą były znaczki urzędowe, używane do opłacenia kosztów korespondencji służbowej urzędów i instytucji. Kolejną, znaczki dopłaty, używane w wewnętrznym obrocie pocztowym, jako uzupełnienie opłaty za przesyłkę. Znaczki opłaty, urzędowe i dopłaty to podstawowy rodzaj znaczków pocztowych. Kolejną grupą były znaczki specjalne, obsługujące wydzielone części obrotu pocztowego. W tej grupie znalazły się znaczki: telegraficzne, dla listów poleconych, paczek, przesyłek pieniężnych, gazetowe, ubezpieczenia przesyłki, zwolnienia od opłat, zwrotnego poświadczenia, okrętowe, dla poczt wojskowych, znaczki obozów jenieckich i inne. Formę płatności za pomocą znaczków zastosowano przy potwierdzaniu dokonania opłat administracyjnych i skarbowych, a więc używano ich także poza obiegiem pocztowym.

¹¹ O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 31–32; *EF*, s. 104; *Znaczek bawi...*, s. 37–40.

¹² *EF*, s. 636–637.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 637–638.

Sukcesywnie w wielu państwach wprowadzano do użycia różne znaczki pozapocztowe: skarbowe, administracyjne, frachtowe, sądowe, stemplowe, oszczędnościowe i in. Nie będą przedmiotem dalszych rozważań, jako że nie mają funkcji pocztowej¹⁵.

Podjęwając próbę analizy treści pierwszych znaczków pocztowych w połowie XIX wieku, można wskazać na dwie główne tendencje. Poczty państw o ustroju monarchicznym umieszczały na ogół na swych znaczkach wizerunki królów, cesarzy, lub herbów państwa czy dynastii. Możemy wymienić tu znaczki pocztowe z wizerunkami monarchów: Belgii, Holandii, Hiszpanii, Sardynii, Sycylii, Portugalii i Luksemburga, Norwegii (Oskar I, także król Szwecji) i herbów: Austrii, Rosji, Szwecji, Finlandii, Wirtembergii, Toskanii, Chin. Państwa o ustroju republikańskim pierwsze znaczki na ogół ozdabiały herbami lub symbolami, wystarczy wymienić znaczki: Szwajcarii, Francji, Argentyny, Urugwaju, Wenezueli, Peru, Ekwadoru, Hondurasu, San Marino¹⁶. W XIX w. zdecydowanie rządziej ozdabiano znaczki wizerunkami prezydentów. Na pierwszych znaczkach Stanów Zjednoczonych Ameryki widnieją podobizny Franklina i Washingtona, również znaczki francuskie przedstawiały postacie symboliczne i wizerunki prezydenta¹⁷. W latach późniejszych jednak niemal powszechnie przyjęto zasadę umieszczania na znaczkach, zwłaszcza obiegowych, wizerunków prezydentów. Dość wcześnie na pierwszych znaczkach niektórych państw pojawili się bohaterowie narodowi (np. na znaczku Meksyku – Miguel Hidalgo y Costilla, przywódca walk o wyzwolenie kraju spod panowania hiszpańskiego) czy wybitne osobistości, np. Krzysztof Kolumb (Chile). Wykorzystywano także symbole. Pierwszy znaczek duński ozdobiony był tylko wizerunkiem korony, z kolei na pierwszym znaczku Państwa Kościelnego widnieją klucze Św. Piotra i tiara. Czasem używano symboli „krajowych lub religijnych”, np. lwa (Paragwaj, Toskania), głowy Hermesa (Grecja), kondora (Boliwia), półksiężycy (Turcja). Niekiedy ograniczano się do napisu lub cyfry (ceny znaczka) – tak było w przypadku znaczków Japonii i Brazylii. Wizerunki umieszczone na znaczkach, prócz oczywistego przekazu o charakterze politycznym (wizerunek monarchy czy herb), były ozdabiane obramowaniami o motywach roślinnych lub geometrycznych, o bardzo skomplikowanym rysunku (podobnie jak banknoty), chodziło bowiem o utrudnienie fałszowania znaczków, czego próby pojawiły się niemal natychmiast po emisji ich pierwszych egzemplarzy¹⁸. Fałszerstwa te, dokonywane na szkodę poczty, polegające na wprowadzeniu do obiegu znaczków wyprodukowanych domowym sposobem lub „umytych” z tuszu stempla, były ścigane z urzędu. Drugim rodzajem fałszerstw znaczków pocztowych było fałszowanie znaczka

¹⁵ W. Goszczyński, op. cit., s. 111–142; N. Granger, *Znaczki*, Poznań 1994, s. 28–29, 34–37.

¹⁶ W. Gallert, op. cit., s. 243–245; a także analiza na podstawie katalogów: *Michel. Europa-Katalog, 2001–2002*, Bd. 1–4, München 2002.

¹⁷ Pierwsze znaczki francuskie, wydane przez władze II Republiki, przedstawiały głowę bogini Ceres. Następne (1852) przedstawiały wizerunek prezydenta Ludwika Napoleona, a kolejne, z 1853 r. tej samej osoby, ale już jako cesarza Napoleona III.

¹⁸ O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 41–42; N. Granger, op. cit., s. 32–33. Najwcześniejszymi i najprostszymi fałszerstwami (na szkodę poczty) były próby powtórnego użycia znaczków po usunięciu śladów stempla. Szerzej: A. Budniak, *O fałszerstwach znaczków pocztowych w aspekcie kryminalnym*, „Łódzki Biuletyn Filatelistyczny”, R. XII, 1971, z. 3. W postanowieniach Światowej Konwencji Pocztowej, podpisanej 30 XI 1920 r., znalazło się zobowiązanie dla państw sygnatariuszy do współpracy w zwalczaniu fałszowania znaczków. Tekst zob. *Dziennik Ustaw RP* (dalej: *DzU*), 1923, nr 108, poz. 845, załącznik.

jako wartości filatelistycznej, polegające na podwyższeniu jego wartości handlowej przez różne zabiegi¹⁹.

W wielu krajach na znaczkach pierwszych emisji nie umieszczano nazwy państw lub nazwy poczty państwowej, co wynikało z przeświadczenia, iż postać monarchy, prezydenta, herb czy symbol pozwalają łatwo zidentyfikować pochodzenie znaczka. Pierwsze znaczki Austrii, Badenii, Belgii, Brazylii, Bremy, Danii, Finlandii, Hiszpanii, Holandii, Norwegii, Państwa Kościelnego, Portugalii, Prus, Rosji, Rumunii, Sardynii, Szwecji, Toskanii i oczywiście Wielkiej Brytanii wydrukowano bez nazwy państwa. Natomiast nazwy państw znalazły się na ogół na znaczkach pierwszych emisji krajów o ustroju republikańskim: Argentyny, Francji, Chile, Meksyku, San Marino, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Urugwaju, choć nie było to regułą. Na znaczkach Peru w latach 1858–1866 nie umieszczano nazwy państwa, a później drukowano zamiennie: Lima lub Peru. Niekiedy na pierwszych znaczkach krajów o ustroju monarchicznym umieszczano nazwę państwa, zwłaszcza wówczas, gdy mamy do czynienia z państwami powstałymi niedawno (Grecja). Pierwsze znaczki Królestwa Włoch posiadają napis *Posta Italiana*, znaczki norweskie, wydawane początkowo bez nazwy kraju (1855), już w roku następnym wydrukowano z napisem *Norge*. Nazwa państwa pojawiła się na pierwszych znaczkach Szwecji i Luksemburga, a także Chin. W miarę upływu czasu na znaczkach wszystkich wyżej wymienionych krajów (i nowo powstałych) znalazły się nazwy państw lub poczt krajowych. Do dziś jedynie znaczki Wielkiej Brytanii emitowane są bez nazwy państwa. Można powiedzieć, że Londyn korzysta w tym względzie z prawa pierwszeństwa²⁰.

W mniej więcej dwadzieścia lat po wprowadzeniu do powszechnego użytku pierwszych znaczków podjęto pierwsze próby uregulowania międzynarodowego obrotu pocztowego. Z inicjatywy Montgomery'ego Blaira, naczelnego pocztmistrza USA (*Postmaster-General*), w 1863 roku zwołano w Paryżu konferencję, w której uczestniczyli przedstawiciele 15 krajów. Wprawdzie wypracowano na niej zasadnicze reguły międzynarodowego obrotu pocztowego, ale nie podpisano ostatecznego porozumienia. Opracowania zasad międzypaństwowej konwencji w tej sprawie podjął się niemiecki urzędnik pocztowy wysokiego szczebla, Heinrich von Stephan. Na jego wniosek rząd Szwajcarii zorganizował konferencję międzynarodową w Bernie, otwartą 15 września 1874 roku, podczas której analizowano jego projekt. W konferencji wzięli udział przedstawiciele 22 krajów. W dniu 9 października 1874 podpisano tzw. traktat berneński, powołujący do życia związek pocztowy pod nazwą *l'Union générale des postes (General Postal Union)*, który jest jedną z najstarszych organizacji międzynarodowych. Dzień ten obecnie obchodzony jest jako Światowy Dzień Poczty. Do związku pocztowego przystępowały kolejne kraje; w roku 1878 zmieniono jego nazwę na *Union postale universelle (Universal Postal Union)*. W 1948 roku UPU stał się wyspecjalizowaną organizacją ONZ. Dziś członkami

¹⁹ W II RP i PRL fałszowanie znaczków traktowane było jako fałszowanie urzędowych znaków wartościowych – art. 181 KK z 1932 roku i art. 229 KK z 1969. Fałszerstwa na szkodę zbieraczy traktowane były jako oszustwo, ale tylko wtedy, gdy została podjęta próba sprzedaży takiego „waloru” filatelistycznego. A. B u d n i a k, op. cit., s. 12–14. Obszerwie: M. P e r z y Ń s k i, *Falszerstwa znaczków polskich*, Warszawa 1971.

²⁰ *EF*, passim. Postanowienia Nowej Światowej Konwencji Pocztowej, przyjętej w Ottawie 3 X 1957, określiły wyraźnie, że na znaczku powinna znajdować się nazwa kraju zapisana alfabetem łacińskim oraz jego cena określona cyframi arabskimi. Regulamin wykonawczy konwencji pocztowej przyjętej w Ottawie, zob.: *DzU*, 1963, nr 9, poz. 51. Załącznik.

UPU są 192 państwa, zaś organizacja kierowana jest przez Radę Administracyjną, wybraną co 5 lat na Światowym Kongresie UPU²¹.

Znaczki pocztowe (najpierw wykorzystane, czyli odklejone z koperty, później „czyste”, czyli nieużywane) dość szybko stały się obiektem kolekcjonowania. Początkowo zebranie niewielkiej liczby znaczków emitowanych we wszystkich państwach świata nie nastręczało większych trudności, ponieważ do 1850 roku wydano ich na całym świecie tylko 154. Jednak w latach następnych ich liczba wzrastała lawinowo: do 1870 roku wydano 2717 znaczków, do 1900 roku – 15 428, do 1930 roku – 55 069, do 1950 roku – 100 712, a do 2000 roku około 400 000. Ponieważ emisje roczne na całym świecie osiągają obecnie wielkość około 10 tys., można przyjąć, że liczba wyemitowanych znaczków wyniesie niebawem 570 tys.²² Zainteresowanie znaczkami ze strony kolekcjonerów miało duży wpływ na ich wizerunek. Jak wspomniano wyżej, początkowo były to herby, symbole oraz podobizny monarchów i prezydentów. W sytuacji, gdy ze strony części zbieraczy pojawiały się narzekania na dość mało zróżnicowaną treść znaczków, poczty narodowe podjęły próby wprowadzenia nowych motywów²³. Tendencje te upowszechniły się w XX wieku, zwłaszcza po 1945 roku, w związku z ulepszeniem dotychczasowych oraz zastosowaniem nowych technik druku znaczków i użyciem lepszych jakościowo farb i barwników. Po II wojnie światowej w wielu krajach emisje znaczków w większej mierze miały na celu zaspokojenie oczekiwań kolekcjonerów niż obsługiwanie obiegu pocztowego. Większość wydanych znaczków nigdy nie znalazła się w obrocie pocztowym, a poczty wielu państw czerpały z tych emisji spore dochody. W Wielkim Księstwie Liechtenstein w latach sześćdziesiątych wpływy ze sprzedaży znaczków znajdowały się na drugiej pozycji w grupie dochodów budżetu i wynosiły przeciętnie 13 mln franków szwajcarskich rocznie²⁴. Od połowy XX wieku zainteresowanie filatelistyką w świecie przeszło wszelkie oczekiwania. Aktywnych zbieraczy znaczków liczone na miliony. Powstało tysiące klubów filatelistycznych, wydawano setki fachowych czasopism, katalogi, przewodniki, albumy, klasery i inny „sprzęt” filatelistyczny. Dziesiątki wielkich sklepów filatelistycznych prowadziło handel znaczkami na skalę międzynarodową, wykupując w celach spekulacyjnych całe nakłady krajowych emisji, lansując nowe treści eksponowane na znaczkach i propagując nowe hobby „dostępne dla każdego”. Rosnąca lawinowo liczba filatelistów na całym świecie skłaniała poczty wielu krajów do zwiększania liczby wydawanych znaczków, jak i wielkości ich emisji, w dodatku zaspokajanie wyłącznie oczekiwań kolekcjonerskich nie wymagało od poczty świadczenia tradycyjnych usług, co było dodatkową korzyścią. Wysokie nakłady spowodowały jednak załamanie cen w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, spadek dochodów z emisji i konieczność niszczenia zbyt wysokich, niesprzedanych nakładów w wielu krajach²⁵.

²¹ W. Gallert, op. cit., s. 72–73, 79–82; W. Gallert, W. Gruschke, *Lexikon Philatelie*, VEB Verlag, Berlin 1971, s. 439–440; J. Mackay, op. cit., s. 13; Universal Postal Union, <http://www.upu.int>, dostęp: 23 V 2015.

²² W. Goszczyński, op. cit., s. 19–22, 100; www.ppm.com/2011/03/stamp-collecting, dostęp: 23 V 2015.

²³ Filateliści podzielili się wówczas na dwie grupy. Prócz zwolenników odejścia od dotychczasowych wzorów, część zbieraczy protestowała przeciw zmianom.

²⁴ W. Goszczyński, op. cit., s. 85–86, 104–106; „Biuletyn Filatelistyczny Oddziału Łódzkiego Polskiego Związku Filatelistów” (dalej: „Biuletyn”), R. VIII, 1967, nr 2 (20), s. 20.

²⁵ O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 29–30; C. Danowski, *Współczesne pojęcia oraz determinanty użytecznościowe i prawne filatelistyki klasycznej*, „Biuletyn”, R. X, 1969, z. 1/27, s. 5 i n.

Skokowy wzrost emisji w XX wieku, spowodowany potrzebami ruchu filatelistycznego, miał wpływ na zmianę treści wizerunków na znaczkach pocztowych. Pełniły one dotąd, prócz niekiedy zadań dokumentacyjnych, przede wszystkim ważną funkcję ideową (termin „funkcja ideowa” jest, moim zdaniem, trafniejszy niż używany czasem – „propagandowa”). Proces zróżnicowania wizerunku na znaczkach pocztowych, co było istotną zmianą, rozpoczął się w 1871 roku, w związku z emisją znaczka peruwiańskiego z okazji otwarcia linii kolejowej Lima–Callao–Chorrillos. Należy podkreślić, że taki znaczek, dokumentujący pewne wydarzenie, miał również funkcję reklamową. Przyjmuje się, że fakt ten zamyka okres klasyczny w dziejach znaczka, którego rola ograniczała się jedynie do spraw pocztowych, i otwiera okres współczesny, w którym znaczki okolicznościowe i wielotematyczne stają się treścią wielu emisji we wszystkich w zasadzie krajach²⁶. W miarę upływu czasu pojawiały się nowe wizerunki na znaczkach pocztowych, a ich tematyka uległa znacznemu rozszerzeniu. Prócz emisji znaczków, których wizerunki przedstawiały ważne wydarzenia z przeszłości, mające wielkie znaczenia dla kraju emitenta (rocznica ogłoszenia niepodległości, zakończenia wojny, ważnej bitwy, urodzenia czy śmierci wybitnego polityka), pojawiały się nowe motywy: sportowe (znaczki wydane z okazji wielkich imprez sportowych, takich jak olimpiada, Euro, mundial, mistrzostwa kraju, albo by uczcić wielkie sukcesy sportowe bądź rocznicę ważnego wydarzenia sportowego); następnie sztuki piękne: malarstwo, rzeźba, plakat, jubilerstwo, sztuka ludowa (wizerunki wybitnych twórców i ich dzieł, plakatów wydanych z okazji ważnych imprez); dalej fauna i flora (wizerunki zwierząt, roślin, ich ras i gatunków, ochrona przyrody, ekologia); także transport i łączność (środki komunikacji, rocznice wynalazków w tej dziedzinie, postacie konstruktorów itp.), oraz zabytki architektury (budowle, mosty, wybitni architekci), kolejna grupa dotyczy tematyki religijnej (znaczki z motywami religijnymi, serie bożonarodzeniowe i wielkanocne, wizerunki papieży, reformatorów religijnych, np. Lutra) i wiele innych. Osobnym tematem znaczków jest dokumentacja aktualnych lub niedawnych wydarzeń zarówno w kraju emitującym znaczki, jak i tych o zasięgu światowym, wystarczy wskazać choćby śmierć Kennedy’ego, zamach nad Lockerbie, rocznicę podpisania traktatu rzymskiego powołującego EWG i inne²⁷. Należy ponownie podkreślić, iż nowe emisje tematyczne miały cele komercyjne, a także zaspokajały oczekiwania filatelistów, natomiast nie obsługiwały obrotu pocztowego w różnych krajach. Ogólnie oceniając, zdecydowana większość współczesnych krajowych wydań znaczków przekracza potrzeby pocztowe kraju i w założeniu ma przynieść dodatkowe dochody państwowej poczcie. Gdy w XX wieku doszło do „umiędzynarodowienia” tematów, będących treścią znaczków pocztowych, nie dziwią znaczki wydane z okazji Bożego Narodzenia przez kraje muzułmańskie, rocznicy urodzin Lincolna przez San Marino, czy dla uczczenia polskiego Millenium przez pocztę USA. Emisja tego znaczka miała zresztą ważny sens polityczny²⁸. Wyobraźmy sobie reakcję Władysława Gomułki na wieść o tym, że Amerykanie umieścili na swym znaczku symbole polskiego Millenium, w sytuacji gdy władze PRL o tym nie myślały. No i jeszcze ten orzeł w koronie!

²⁶ W. Grallert, op. cit., s. 250–251; O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 102–103; J. Mackay, op. cit., s. 142–143.

²⁷ W. Grallert, op. cit., s. 269 i n.; O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 302 i n.

²⁸ Michel. *Europa-Katalog*, Bd. 3, *Nordamerika, 2001–2002*, München 2002, nr 904.

Od końca XIX i w XX wieku najważniejszą funkcją znaczka, poza pocztową, czy urzędową (w wypadku znaczków skarbowych, czyli pozapocztowych), stała się funkcja ideowa w aspekcie politycznym²⁹. Wizerunki monarchów i prezydentów, czy symboli państwowych były ważnym czynnikiem potwierdzającym suwerenność państwa. Nie jest przypadkiem, że jednym z pierwszych kroków władz nowych państw, albo władz terytoriów zmieniających przynależność państwową, była emisja własnych znaczków, co więcej, dotyczyło to również krajów mających autonomię w ramach istniejących w XIX wieku imperiów (oczywiście, jeśli autonomia obejmowała istnienie odrębnej poczty – np. Bawarii w ramach Cesarstwa niemieckiego czy Finlandii w ramach Rosji), a także dominiów brytyjskich lub kolonii imperiów kolonialnych. Po proklamowaniu niepodległej Bułgarii (1878), Albanii (1912), Księstwa Rumunii (1861), czy nawet terytorium zależnego – Rumelii Wschodniej (1878), wydawano niemal natychmiast „swoje” znaczki lub przynajmniej stemplowano znaczki państwa, do którego dotąd należało terytorium nowego państwa³⁰. Liczne są również znaczki wydawane przez władze znajdujące się na emigracji, w sytuacji okupacji kraju i kontroli systemu pocztowego przez wroga. Znane są również znaczki plebiscytowe, obsługujące obrót pocztowy (po 1918 roku) na wydzielonych terenach kontrolowanych przez misje alianckie, przed głosowaniem w sprawie ich przynależności. Emisja znaczków plebiscytowych oznaczała w rzeczywistości koniec istnienia kompetencji władczych dotychczasowego suwerena i podkreślała przejściowość sytuacji politycznej na wydzielonych pod plebiscyt terytoriach³¹. Również emitowano znaczki umożliwiające obrót pocztowy na obszarach, które znalazły się pod kontrolą władz samozwańczych, nieposiadających powszechnego uznania międzynarodowego, jak choćby Litwa Środkowa (1920–1922), Katanga (1960–1963), Biafra (1967–1970). W tej grupie można również wymienić znaczki emitowane przez władze tymczasowe, proklamowane w sytuacji wojny, których celem było dokonanie przekształceń o charakterze rewolucyjnym, czy działań o charakterze powstańczym (poczta poznańska w czasie powstania wielkopolskiego, 1919), czy znaczki Poczty Fiume (1920), bądź secesji terytorium (Skonfederowane Stany Ameryki, 1860). Funkcja polityczna znaczka ma poważne znaczenie i dziś, o czym świadczą błyskawiczne emisje znaczków przez państwa odzyskujące niepodległość (państwa bałtyckie po rozpadzie ZSRR), czy nowo utworzone (Słowenia, Białoruś, Kazachstan itp.)³². Pojawiają się przy tej okazji pewne problemy

²⁹ W. Goszczyński (op. cit., s. 84–85) wyróżnia cztery funkcje znaczka pocztowego. Funkcją najważniejszą jest oczywiście funkcja pocztowa. Znaczek jest dowodem uiszczenia należności za usługę pocztową. Znaczek jest mikroplakatem, spełnia zatem rolę propagandową w aspekcie politycznym, ideowym i społecznym. Dalej, znaczek pocztowy jest obiektem kolekcjonowania, a więc jest to funkcja filatelistyczna. Znaczek pocztowy jest przedmiotem handlu i podlega prawom rynkowym.

³⁰ EF, s. 488; R. Rosin, *Nauki historyczne a filatelistyka*, „Biuletyn”, R. VIII, 1967, nr 2 (20), s. 7. W art. 8 Światowej Konwencji Pocztowej, podpisanej 12 VIII 2008 r. w Genewie, wyraźnie stwierdzono, że znaczek jest dowodem suwerenności państwa emitującego. Tekst zob.: www.nettax.pl/serwis/imgpub/2007/2006/14943.pdf

³¹ Jeśli ludność terenów objętych plebiscytem nie głosowała za zmianą przynależności państwowej, przywracano pocztowe *status quo ante*. Poczty plebiscytowe funkcjonowały na: Górnym Śląsku, Powiślu, na Warmii i Mazurach, Śląsku Cieszyńskim, Orawie, Spiszu oraz w Szlezewiku Północnym i Karyntii. Znaczków plebiscytowych używano, poza Karyntią, na wymienionych wyżej obszarach. Znaczki wydawane w Salzburgu i Tyrolu przy okazji organizowanych tam plebiscytów w sprawie przyłączenia Austrii do Niemiec (kwiecień, maj 1921 r.) uznano za emisje prywatne. Plebiscyty te miały charakter wewnętrzny, a nie międzynarodowy. EF, s. 415–416.

³² Michel, *Europa-Katalog, Südeuropa 2001–2002*, Bd. 2, *Osteuropa 2001–2002*, Bd. 4, München 2003.

mające charakter polityczny i ideowy, które stanowią duże wyzwanie dla państw nowo powstałych czy odzyskujących niepodległość; na przykład poważny dylemat miały władze pocztowe Republiki Słowackiej w 1993 roku, po podziale Czechosłowacji. Należało zdecydować, czy kontynuować numerację znaczków słowackich z lat 1939–1945, wydanych w liczbie 161 sztuk, przez co nawiązano by do tradycji marionetkowego państwa słowackiego, wasalnego wobec III Rzeszy, czy też od tej tradycji odejść. Wybrano kontynuację i pierwszy znaczek nowego państwa słowackiego nosi numer 162³³. Znacznie poważniejsze problemy wynikły przy okazji utworzenia państwa południowych Słowian (Królestwa Serbów, Chorwatów, Słoweńców/Jugosławii) po I wojnie światowej i po rozpadzie tego państw w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Pierwsze znaczki Księstwa Serbii wydawano od 1866 roku, a od 1882 do 1915 roku – Królestwa Serbii. W związku z okupacją kraju w latach 1915–1918 nie było żadnych emisji znaczków. Druk wznowiono po 1918 roku. Ogółem wydano 144 znaczki serbskie³⁴. Po utworzeniu Królestwa SHS w grudniu 1918 roku, od 1921 roku emitowano znaczki z nową nazwą państwa (od nr. 145), kontynuując numerację także po przyjęciu nowej nazwy w 1929 roku (Jugosławia). Gdy doszło do okupacji Jugosławii przez państwa Osi, kilka znaczków wydał w Londynie rząd emigracyjny (nr 441–450), natomiast po wojnie, po ustanowieniu socjalistycznej Jugosławii emitowano do 2003 roku znaczki pod tą nazwą, mimo rozpadu państwa w latach 1991–1992 (do nr. 3106)³⁵. W republice związkowej Serbii i Czarnogóry wydrukowano 298 znaczków w latach 2003–2006. Po rozpadzie republiki związkowej oba państwa wydawały własne znaczki, powracając do dawnej numeracji; w Serbii wydano w 2006 roku znaczek z nr. 145, a w Czarnogórze z nr. 100. Posługując się kryterium pocztowo-znaczkowym, okres jugosłowiański zamknięto ostatecznie w 2006 roku³⁶. Państwa postjugosłowiańskie wydawały własne znaczki niemal zaraz po proklamowaniu niepodległości – Chorwacja i Słowenia w 1991 roku, przy czym w Zagrzebiu zdecydowano o kontynuacji numeracji znaczków wydanych w niesuwerennym Niezależnym Państwie Chorwackim w latach 1941–1945 (nr 1–178). W roku następnym znaczki emitowała Macedonia, a w 1993 Bośnia i Hercegowina. Od 2000 roku znaczki wydaje również Kosowo, mimo niejasnej sytuacji prawnej tego terytorium³⁷. Znaczki emitowane przez władze przejściowe na terytoriach wchodzących po 1 grudnia 1918 roku do Królestwa SHS, poza terenem Serbii, uznano za emisje prywatne, podobnie jak emisje w Macedonii podczas II wojny światowej³⁸.

Wspomnieć trzeba o znacznej początkowo wrażliwości państw na swoje wyłączne prawa do emisji znaczków oficjalnych; na przykład wydane w sierpniu 1914 roku w Krakowie przez Naczelny Komitet Narodowy dwa znaczki o nominale 5 i 10 halerzy z orłem w koronie i napisem NKN, dla obsługi poczty polowej Legionów, które można uznać

³³ Michel. *Europa-Katalog Osteuropa 2001–2002*, s. 682–688.

³⁴ Michel. *Europa-Katalog, Südeuropa 2001–2002*, s. 1251–1257.

³⁵ Ibidem, s. 806 i n.

³⁶ http://colnect.com/pl/stamps/years/country/10302-Serbia_i_Czarnog%C3%B3ra, dostęp 30 VI 2015.

³⁷ Michel. *Europa-Katalog, Südeuropa 2001–2002*, passim.

³⁸ Ibidem, s. 809–814; M. D. Peyfuss, N. Vittorelli, *Pro Macedonia. Briefmarkenentwürfe für ein unabhängiges Makedonien in der Zwischenkriegszeit*, [w:] *Makedonien, Geographie – Ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Kultur – Politik – Wirtschaft – Recht*, „Österreichische Osthefte“, Jg. 40, Wien 1998, s. 185 i n.

za emisję prywatną, niemal natychmiast zostały skonfiskowane przez władze austriackie z powodu naruszenia regale pocztowego³⁹. W dzisiejszych czasach owa „wrażliwość” jest znacznie osłabiona, choć nie zawsze. Władze niekiedy nie reagują na fakty prywatnych emisji znaczków pocztowych, z różnych względów, niekiedy humorystycznych. Na przykład od 1970 roku władze Australii tolerują secesję miniaturowego państwa Hutt River (75 km²) i samozwańczego władcę, „księcia” Leonarda I, emitującego znaczki pocztowe (uznawane za emisje prywatne), ponieważ czerpią korzyści ze zwiększonego ruchu turystycznego⁴⁰. Jednak bywało też inaczej. W 1971 roku sąd ukarał Jörga Schrödera z Frankfurtu grzywną w wysokości 12 tys. marek za to, że naklejał na swoje listy wyprodukowane przez siebie znaczki z wizerunkiem Lenina. Miał to być protest przeciw temu, iż poczta RFN nie wydała żadnego znaczka z okazji 100-lecia jego urodzin⁴¹. Władze PRL z kolei z wielką determinacją zwalczały w latach 1981–1989 emisje znaczków Solidarności o różnej tematyce, a także i innych organizacji antykomunistycznych, karząc niejednokrotnie wydawców więzieniem⁴².

O ile państwa współczesne tolerują czasem prywatne emisje znaczków, nawet wtedy, gdy wizerunek znaczka jest „antypaństwowy”, to treść napisu i rysunku na znaczku wydanym przez pocztę państwową innego kraju wielokrotnie była powodem konfliktów międzypaństwowych, na płaszczyźnie dyplomatycznej lub pocztowej. Miało to miejsce wówczas, gdy władze państwowe uznały napisy czy wizerunek na znaczku zagranicznym za naruszające jej prestiż, suwerenność, wyrażające roszczenia terytorialne lub ingerujące w sprawy wewnętrzne. „Wojny pocztowe” polegają na odmowie przez pocztę państwową przyjmowania i tranzytu przesyłek pocztowych innego państwa ze względu na napisy na paczce lub liście, treść odbitego na przesyłce stempla lub użycie niewłaściwej formy adresowej⁴³. „Wojny znaczkowe” to odmowa przyjęcia lub doręczenia przesyłek lub traktowanie ich jako nieopłaconych z powodu treści wizerunku znaczka. Powody „wojen znaczkowych” były różne. Na przykład na znaczku Wenezueli z 1898 roku, przedstawiającym mapę kraju, granice państwa obejmowały część Gujany Brytyjskiej. Podobnie Gwatemala „anektowała” na swym znaczku z 1939 roku pogranicze Hondurasu Brytyjskiego, Republika Irlandii na znaczkach wydanych w latach 1921–1934 i 1940–1942 inkorporowała hrabstwa Irlandii Północnej należące do Wielkiej Brytanii. Konflikt zbrojny między Boliwią a Paragwajem o Gran Chaco w latach 1933–1935 poprzedzony był wojną pocztową, prowadzoną między tymi państwami od 1927 roku. Problem przynależności Falklandów również obfitował w epizody pocztowe i znaczkowe. Przesyłki ofrankowane znaczkiem brytyjskim z 1933 roku, wydanym z okazji 100-lecia Falklandów jako kolonii brytyjskiej, poczta argentyńska uznawała za nieopłacone i żądała dopłaty od adresatów

³⁹ J. Adamczyk, *Historia poczty w Krakowie 1846–1918*, „Krzysztofor”, R. XIX, Kraków 1992, s. 162–163. Austriackie regale pocztowe nie było jednak naruszane na okupowanych terenach Królestwa Polskiego, toteż znaczki te weszły do obrotu pocztowego na tym obszarze.

⁴⁰ EF, s. 205; <http://www.principality-hutt-river.com/>

⁴¹ „Łódzki Biuletyn Filatelistyczny”, XII, 1972, z. 2, s. 45.

⁴² O znaczkach Solidarności i innych organizacji antykomunistycznych z lat 1980–1989 zob.: <http://www.sss.net.pl/kola--kluby--czlonkowie/kluby-sieci-solidarnosci/klub-filatelistyki-niezaleznej-krakow/znaczk-poczt-podziemnych>, dostęp 31 V 2015.

⁴³ Spory na tym tle dotyczą najczęściej adresów miejscowości na obszarach, które zmieniły przynależność państwową. W odniesieniach polsko-niemieckich, listy z RFN zaadresowane z użyciem nazwy niemieckiej Warschau, były doręczane, ale w wypadku Wrocławia (Breslau na kopercie) już nie zawsze.

na swym terytorium. Trzy lata później na znaczkach z mapą kraju zaznaczono Falklandy i południową część Chile jako część Argentyny. Ingerencją w sprawy wewnętrzne motywowała poczta hiszpańska odsyłanie przesyłek pocztowych z NRD i ČSR do nadawców, gdy ofrankowano je znaczkami tych krajów wydanymi z okazji 30-lecia wybuchu wojny domowej w Hiszpanii. Z podobnych powodów poczty PRL i ZSRR nie przyjmowały listów z RFN opłaconych znaczkami z serii „Budowle” z roku 1966, które przedstawiały gmachy znajdujące się na terytorium Polski i Związku Sowieckiego (w Szczecinie, Łwówku Śląskim, Królewcu). Pozostałe znaczki z tej serii akceptowano⁴⁴.

Aspekt propagandowy funkcji ideowej znaczka pocztowego polega na promowaniu ideologii, systemu politycznego, kreowaniu postaci ważnych dla ustroju, państwa, a więc i prezentowaniu bohaterów narodowych. Szczególnie silnie tę funkcję dostrzegamy na znaczkach państw totalitarnych. Znaczki z podobizną Hitlera czy Lenina przedstawiają prócz postaci także symbole ideologiczne (swastyki, gwiazdy, skrzyżowane sierpy i młoty). Znaczki zawierają także wizerunki postaci kreujących postawy pożądane przez władzę, stąd widzimy na nich radosnych kołchoźników pracujących w polu, robotników w fabryce, uczonych pochylonych nad książkami, czy architektów nad deskami kreślarskimi, dzielnych żołnierzy strzegących granic⁴⁵. Często stosowanym motywem są ważne wydarzenia w życiu partii dominujących, rządzących w krajach niedemokratycznych. W krajach tzw. obozu socjalistycznego wydano szereg znaczków z okazji zjazdów partii, zmian na szczytach władzy, czy przedstawiających bohaterów partyjnych, np.: Pawkę Morozowa w Sowietach, Henryka Rutkowskiego w PRL, podobnie jak w III Rzeszy Horsta Wessela⁴⁶. Analizując treść znaczków zachodnioeuropejskich czy amerykańskich, szerzej mówiąc krajów demokratycznych, nie znaleziono egzemplarzy poświęconych kongresom i zjazdom Partii Demokratycznej w USA, Unii na rzecz Ruchu Ludowego we Francji lub Partii Konserwatywnej w Wielkiej Brytanii. Również liderzy partyjni w Europie Zachodniej są przedstawiani na znaczkach tylko wówczas, gdy pełnią ważne funkcje państwowe – premiera, kanclerza, ministra⁴⁷.

Specjalnym rodzajem znaczków, o wybitnie propagandowym charakterze, właściwie wyłącznie propagandowym, są tzw. znaczki wojenne (dywersyjne), wprowadzane do obrotu pocztowego państwa wrogiego poprzez agenturę bądź sprzymierzeńców w celu obniżenia morale społeczeństwa nieprzyjacielskiego kraju i uderzenia w jego prestiż. Działania tego typu podejmowane były w czasie II wojny światowej zarówno przez Aliantów, jak i przez III Rzeszę. Znaczki wojenne należą do grupy znaczków fałszywych, ale są to fałszer-

---

⁴⁴ Michel, *Deutschland-Katalog 2001–2002*, München 2002, s. 772, chodziło o znaczki nr 489, 503 i 499. J. Mackay, op. cit., s. 129–131. Doborem tematyki znaczków zajął się Światowy Związek Pocztowy (UPU). W konwencjach pocztowych uchwalanych na kolejnych kongresach UPU nie zaleca się wydawania znaczków mogących obrażać uczucia narodowe, religijne i społeczne innych członków tej organizacji. Znaczki takie mogą być nieuznane przez kraj, który został dotknięty wizerunkiem znaczka, przesyłka może zostać zwrócona lub adresat obciążony dopłatą. W. Goszczyński, op. cit., s. 90.

⁴⁵ Analiza na podstawie katalogów: Michel, *Deutschland-Katalog 2001–2002*, München 2002; Michel, *Europa-Katalog 2001–2002*, Bd. 4 Osteuropa.

⁴⁶ Ibidem; J. Mackay, op. cit., s. 162–164. W ZSRR na znaczkach znalazły się nawet podobizny pozyskanych przez KGB agentów, m.in. Kima Philby’ego. Nr kat. Michla: 6145. Michel, *Europa-Katalog*, Bd. 4 Osteuropa, s. 1099.

⁴⁷ Analiza na podstawie katalogów: Michel, *Deutschland-Katalog 2001–2002*, München 2002; Michel, *Europa-Katalog 2001–2002*, Bd. 4 Osteuropa.

stwa oficjalne, dokonane przez struktury państwowe. Nie trzeba dodawać, że koperta z tego typu znaczkami ze stemplem, co świadczyłoby, że weszła do obrotu pocztowego, może osiągnąć wysoką cenę jako unikalny walor filatelistyczny⁴⁸. Przy okazji można wspomnieć o innych „falszerstwach oficjalnych”. Znanym faktem jest wprowadzenie przez pocztę brytyjską w 1858 roku do obiegu szeregu znaczków fałszywych, aby sprawdzić stopień czujności i kompetencję urzędników pocztowych. Są to niezwykle cenne walory filatelistyczne, których komplet znajdował się w kolekcji króla Jerzego V, zapalonego zbieracza⁴⁹.

Znaczek ma wiele funkcji społecznych, o których już wyżej wspomniano. Należy jednak nadmienić o społecznych funkcjach specjalnych. Pod koniec XIX wieku pojawiły się w obrocie pocztowym w stanach australijskich znaczki z dopłatą na cele charytatywne, co było formą wsparcia budowy szpitala w Wiktorii i Nowej Południowej Walii. Mimo protestów filatelistów, podobne emisje pojawiły się później w innych krajach. Najbardziej znane były znaczki szwajcarskie z emisji pod nazwą „Pro Juventute”, z dopłatą na rzecz młodzieży. Chodziło przede wszystkim o zwalczanie gruźlicy. Prócz ceny za usługę pocztową na znaczku znajdowała się ściśle określona kwota dopłaty. Cele charytatywne czy społeczne, finansowane za pomocą znaczków pocztowych, były bardzo różne – zbierano na walkę z głodem, na „pomoc zimową”, na Czerwony Krzyż, walkę z chorobami społecznymi, na „odbudowę Warszawy”⁵⁰.

Jak widać, funkcje znaczka pocztowego trudno ściśle wyodrębnić. Funkcja ideowa czy propagandowa określonego znaczka może wiązać się z funkcją społeczną („pomoc zimowa”), funkcją dokumentacyjną z polityczną, okolicznościową z propagandową. W zależności od celu, w jakim badamy treść konkretnego znaczka, można eksponować tę lub inną funkcję.

Dla historyka duże znaczenia ma funkcja dokumentacyjna znaczka pocztowego, która dotyczy zarówno jego treści (wizerunku), jak i elementów dodatkowych, takich jak stempel pocztowy albo koperta. Jest ważnym przekazem, jeśli chodzi o ustalenie czasu i miejsca powstania przesyłki pocztowej, drogi, którą ta przesyłka pokonała (stemple pośrednie), czasem momentu doręczenia do adresata oraz kosztów wysłania i doręczenia. Znaczek i koperta, o ile się zachowały razem z listem, pozwalają potwierdzić jego treść, bądź przynieść informacje bardziej szczegółowe (list może być napisany w innym dniu i miejscu, niż został ekspediovany), co może mieć znaczenie dla badacza treści korespondencji osób czy instytucji⁵¹. Znaczki mogą pomóc w badaniach nad historią poczty, ale z punktu widzenia historyka cała wiedza „filatelistyczna”, koncentrująca się na poszukiwaniu błędów druku znaczków, czyli błędnego wizerunku, usterek pojedynczych znaczków, błędów druku całych arkuszy, kształtu znaczka, jego barwy, gęstości ząbkowania, znaku wodnego,

---

⁴⁸ N. Granger, op. cit., s. 33. W III Rzeszy wydrukowano w 1943 r. znaczek „Azad Hind” (Wolne Indie) dla Legionu Hinduskiego, który miał wkroczyć do Indii od strony Kaukazu po pokonaniu ZSRR. Nie został wykorzystany, ale przejęty przez Aliantów wszedł do obrotu filatelistycznego. Natomiast na terenie Generalnej Guberni znalazły się w obrocie pocztowym znaczki z wizerunkiem H. Franka (zamiast Hitlera), wydrukowane w Wielkiej Brytanii. *EF*, s. 34, 165. T. Gryżewski, *Zagadka „Franka” wyjaśniona?*, „Biuletyn”, R. VIII, 1967, nr 4 (22), s. 5; J. Mackay, op. cit., s. 150; W. Goszczyński, op. cit., s. 75.

⁴⁹ *EF*, s. 145.

⁵⁰ W. Gallert, op. cit., s. 253–255; O. Gross, K. Gryżewski, op. cit., s. 164–168; J. Mackay, op. cit., s. 137–140.

⁵¹ R. Rosin, op. cit., s. 6–7.

napisów itd., jest mało wartościowa. Nie ma znaczenia, czy barwa znaczka nie jest zgodna z określoną w katalogu, czy znaczek posiada klej, czy nie. Natomiast ma znaczenie, kiedy dokonano emisji znaczków, kiedy weszły do obiegu, jak wielka była emisja, jak kontrolowano obieg pocztowy, czy wizerunek znaczka ma wydźwięk polityczny, czy wizerunek przedstawiono na znaczku, czy znak (postać, herb, sztandar), który znajduje się na znaczku, ma charakter tożsamościowy. Niezwykle ważne są wszelkie wydania prowizoryczne, prywatne emisje, przedruki, emisje wojenne dokumentujące sytuacje przejściowe⁵², okupacyjne, plebiscytowe, wydawnictwa powstańcze czy rewolucyjne. Treści znaczka dokumentują i potwierdzają wydarzenia z przeszłości, mogą też odsłonić współczesne interpretacje minionych faktów, podkreślać wagę bieżących wydarzeń, czy wielką rolę postaci historycznych. Wizerunek na znaczku może być przydatny do prowadzenia swego rodzaju polemik z treściami na znaczkach innych państw, co zdarzało się wielokrotnie⁵³.

Znaczki pocztowe są bez wątpienia źródłem historycznym, które wypada zaliczyć do źródeł materialnych, dokumentujących życie społeczne, codzienne, o dość ściśle określonym czasie powstania (emisji), czasie i miejscu ich użycia (stempel pocztowy), o ściśle określonej wartości użytkowej (cena znaczka pocztowego jest równa kosztowi korespondencji i przesyłek, a cena znaczka skarbowego określa koszt wykonania pewnej operacji administracyjnej czy skarbowej). Zaliczyć je można do źródeł ikonograficznych (są dziełem sztuki), podobnie jak obrazy, szkice, rzeźby, mozaiki, rysunki na monetach i banknotach, odciski pieczęci, grafiki, fotografie, filmy. Oczywiście ikonografia znaczka pocztowego ma czasem charakter wtórny. Obraz Rembranta, którego wizerunek umieszczono na znaczku pocztowym, został już wcześniej dokładnie opisany przez historyków sztuki, a jego treść wszechstronnie zinterpretowana. Część zamieszczonych na znaczku wizerunków nie wymaga badań ikonologicznych, gdyż nie powstały jako dzieła oryginalne, przeznaczone do wyłącznego użycia na znaczku pocztowym. Znaczna część z nich jest jednak zaprojektowana wyłącznie do wykorzystania jako wizerunek na znaczku i one mogą być obiektem wszechstronnych badań. Prócz treści ideowej znaczka pocztowego jako mikroplakatu, badać można technikę stworzenia matrycy znaczka (np. staloryt), sporządzenia tzw. moletki, czyli kontrmatrycy, będącej negatywowym odbiciem matrycy pierwotnej, technikę druku, sposób doboru farb, rodzaj papieru, znak wodny, nawet rodzaj kleju⁵⁴. Funkcja pocztowa znaczka wymaga, aby był on trudnym, wręcz bardzo trudnym, obiektem fałszerstwa, stąd, wbrew pozorom, każdy znaczek jest obiektem niepowtarzalnym, mimo identycznego wyglądu, gdyż posiada pewne zabezpieczenia identyfikujące. Zasady druku znaczków obiegowych w arkuszach pozwalają na określenie miejsca każdego egzemplarza w arkuszu, poprzez symbole literowe lub numeryczne, umieszczone na ich obrzeżach. Na arkuszach znajdują się symbole i numery, co umożliwia łatwe sprawdzenie autentyczności znaczków przez urzędników pocztowych⁵⁵. Oczywiście chodzi

⁵² Chodzi o listy z frankaturą mieszaną, kiedy na jednej przesyłce przyklejone są znaczki dwóch różnych poczt. Znane z listów wysłanych na Zaolziu w październiku i listopadzie 1938 i po 17 IX 1939 na Kresach.

⁵³ R. Rosin, op. cit., s. 6. Przywołać możemy „polemikę” poczt: PRL i RFN przy okazji emisji znaczków w rocznicę urodzin Kopernika (Kopernikusa) w 1973 r.

⁵⁴ R. Rosin, op. cit., s. 6.

⁵⁵ Są to tzw. znaki markacyjne na arkuszach znaczków. Zob. *Filatelistyka. Mini Encyklopedia*, Wyd. Czapism i Książek Technicznych Sigma NOT, Sp. z o.o., Warszawa 1992, s. 11; A. Kiełbasa-Schoeni, S. Foltta, *Podręcznik specjalizowany polskich znaczków pocztowych 1944–1999*, Wyd. U Marka, Gliwice 2002, s. 24.

o tzw. znaczki obiegowe, które są dziś przeznaczone do obsługi ruchu pocztowego. Jak już wspomniano, większość współcześnie wydawanych znaczków nie trafia na pocztę, czyli nie są używane do frankowania przesyłek, są jedynie wartościami filatelistycznymi. Zatem badanie autentyczności znaczka to rodzaj krytyki zewnętrznej źródła, badanie wizerunku znaczka to krytyka wewnętrzna – treści symbolicznej i ideowej. Badanie znaczków fałszywych także może przynieść podobne rezultaty dotyczące działalności człowieka, jak badanie fałszywych banknotów lub dokumentów. Nie trzeba dodawać, że badanie autentyczności znaczków wymaga dużej wiedzy erudycyjnej. Podobnie jak dokumentów, pieczęci, monet, czy banknotów, czyli źródeł bez wątplenia ikonograficznych.

Bibliografia

- 400 lat poczty polskiej, Wydawnictwa Komunikacyjne, Warszawa 1958.
- Adamczyk Janusz, *Historia poczty w Krakowie 1846–1918*, „Krzysztofor”, R. XIX, 1992.
- Budniak A., *O fałszerstwach znaczków pocztowych w aspekcie kryminalnym*, „Łódzki Biuletyn Filatelistyczny”, R. XII, 1971, z. 3.
- Danowski Czesław, *Współczesne pojęcia oraz determinanty użytecznościowe i prawne filatelistyki klasycznej*, „Biuletyn Filatelistyczny Oddziału Łódzkiego Polskiego Związku Filatelistów”, R. X, 1969, z. 1/27.
- Dębkowski Przemysław, *Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, T. VI, z. 2, Lwów 1928.
- Encyklopedia filatelistyki*, PWN, Warszawa 1993.
- Filatelistyka. Mini Encyklopedia*, praca zbiorowa, Wyd. Czasopism i Książek Technicznych Sigma NOT, Sp. z o.o., Warszawa 1992.
- Goszczyński Włodzimierz, *Filatelistyka współczesna*, Libra, Warszawa 1990.
- Gryżewski Tadeusz, *Zagadka Franka wyjaśniona?* „Biuletyn Filatelistyczny Oddziału Łódzkiego Polskiego Związku Filatelistów”, R. VIII, 1967, z. 4/22.
- Grallert Wolfram, *Erdball ohne Grenzen. (Ein Buch von der Post)*, Urania Verlag, Leipzig, Jena, Berlin 1963.
- Grallert Wolfram, Gruschke Waldemar, *Lexikon Philatelie*, VEB Verlag, Berlin 1971.
- Granger Neill, *Znaczki*, Poznań 1994.
- Gross Otto, Gryżewski Kazimierz, *Podróże w świecie znaczków*, Szczecin 1987.
- Hadaś Edward, *Rozważania i refleksje na temat znaczka pocztowego*, [w:] *Podstawy wiedzy o poczcie i filatelistyce. Podręcznik dla potrzeb Studium Filatelistyki*, pod red. Z Wiatrowskiego i P. Drzewieckiego, Zarząd Okręgu PZF, Bydgoszcz–Ciechocinek–Warszawa 2008.
- Kiełbasa-Schoeni Adam, Fołta Stanisław, *Podręcznik specjalizowany polskich znaczków pocztowych 1944–1999*, Wyd. U Marka, Gliwice 2002.
- Mackay James, *The Guinness Stamps. Facts&Feats*, London 1988.
- Michel, *Deutschland-Katalog 2001–2002*, München 2002.
- Michel, *Europa-Katalog 2001–2002*, Bd. 1–4, München 2002.
- Perzyński Maciej, *Falszerstwa znaczków polskich*, Warszawa 1971.
- Rosin Ryszard, *Nauki historyczne a filatelistyka*, „Biuletyn Filatelistyczny Oddziału Łódzkiego Polskiego Związku Filatelistów”, R. VIII, 1967, nr 2(20).

Andrzej Essen

The postage stamp as an iconographic source

Summary

The history of postage stamps was briefly presented in the paper. The focus of the paper, however, was put on the analysis of their visual contents. The main tendencies in the choice of contents presented on postage stamps both at the beginning of their history, i.e. in the 19th century, and in modern times were discussed. Political contents of the stamps, political aspects of their issues, and their social function were studied. The role of postage stamps in historical research as iconographic sources, which can be very important in certain cases, was determined. Political, social, and cultural functions of both issues and visual contents of postage stamps were also mentioned.

Key words: iconographic source, postage stamp, visual contents, social significance.